

"By, landskap, kraftverk" – kärnkraftens poetik

Fredrik Krohn Andersson
Konstvetenskapliga institutionen,
Stockholms universitet
fredrik.krohn-andersson@arthistory.su.se

Under 1950-talets mest euforiska kärnkraftsoptimism bar den nya kraftkällan på ett löfte om ett definitivt överskridande och behärskande av naturen. "Under århundraden har människan smugit omkring, rädd för kylan, mörkret, hungern och vilddjuren", framhävde Tage Erlander 1955 och ställde mot detta möjligheten att, genom kärnkraften, skaffa sig ett "herravälde över naturens krafter". Syftet med detta paper är att utifrån en narrationsmodell hämtad från sociologen Margaret R. Somers lyfta fram hur det konkreta realiserandet av kärnkraften – byggandet av kärnkraftverken – mellan 1965 och 1973 formuleras i berättelser. I dessa utgör natur, landskap, kulturmiljö och plats centrala komponenter, och möjliggör som i Gustav VI Adolfs tal vid invigningen av Oskarshamnsverket en sammanlänkning av exempelvis modernitet, traditionalitet och nation. Jag vill genom en jämförelse med en internationell kontext visa att den svenska konceptualiseringen av byggandet är påtagligt tömd på den utopiska energi som i ett flertal andra länder omsätts i arkitektoniska visioner orienterade mot framtiden. Utifrån kärnkraftsbeställarnas informationsmaterial, filmer, invigningstal, kulturhistoriska undersökningar etc. skall jag diskutera varifrån berättelserna formuleras, vilka resurser som tas i anspråk och vilka kollektiva identitetspositioner som möjliggörs genom dessa narrationer.

”By, landskap, kraftverk” – kärnkraftens poetik

Vad innebar det att bygga kärnkraftverk i Sverige under åren strax innan och strax efter 1970? Det är den till synes naiva fråga som jag vill ställa i det följande. Några enkla svar är att det till exempel innebar att företaget som AB Färdig betong och Skånska cementbolaget genom egen försorg och genom underentreprenörer hade tusentals byggnadsarbetare sysselsatta i grävningens arbeten och betonggjutning. Ett mer samhällsekonomiskt orienterat svar var att ett komplement till vattenkraften implementerades. Jag vill visa att det också innebar något mer. För att göra det kommer jag att ta Ernesto Laclau och Chantal Mouffes diskursteoretiska resonemang i anspråk. Min avsikt är att i det följande väva samman detta med en narrativitetsmodell som jag hämtar från sociologen Margaret Somers samt Jörn Rüsens historienarrationsteori.

I en internationell kontext är det inte svårt att se hur byggandet av kärnkraftverk och kärntekniska anläggningar under åren kring 1970 bland annat begreppsliggjordes i termer av arkitektur. I temanummer och artiklar lyftes kraftverken och de problem och utmaningar som föreställdes hänga samman med dem fram i arkitekturfacktidskrifter som amerikanska *Progressive Architecture*, *Architectural Record* och *Architectural Forum*, brittiska *Architectural Review* och *RIBA Journal*, tyska *Bau & Werk* och *Deutsche Bauzeitung*, schweiziska *Das Werk: Monatsschrift für Architektur und Kunst*, franska *L'Architecture d'Aujourd'hui* etc. I motsvarande svenska sammanhang finner vi ingenting av detta. Var finner vi det då? Och vad är det vi finner, och hur?

Våren 1958

Låt mig börja med ett exempel. Inför nyvalet till riksdagen 1958 regisserar Olle Hellbom, regissören till otaliga Astrid Lindgren-filmatiseringar som *Alla vi barn i Bullerbyn*, *Vi på Saltkråkan* etc., en valfilm åt SAP med titeln *Våren 1958*. Filmen utgörs av att ledande parti- och arbetarrörelseföreträdare som statsminister Tage Erlander, dåvarande socialminister Torsten Nilsson och LO-ordföranden Arne Geijer håller tal in i kameran. Vidare formulerar en manlig berättarröst det partipolitiska budskapet till bilder av olika saker och företeelser. Så här lyder filmens avslutande rader:

Vi bygger åt våra barn – nya bostäder, vägar, fabriker, kraftverk, atomverk, sjukhus, skolor. Vi arbetar – både för nuet och för framtiden. Vi satsar på teknik och vetenskap. Vi satsar på en fortsatt utveckling av samhället. Stopp här – eller vidare framåt?¹

Sociologen Margaret Somers har utifrån syftet att undersöka konstruktionen av sociala identiteter formulerat en modell som utgår ifrån fyra dimensioner av narrativitet: ontologiska narrativ, offentliga narrativ, begreppslig narrativitet och metanarrativ.² Ontologiska narrativ är enligt Somers de berättelser som människor använder för att definiera vilka de är på individuell nivå. De offentliga narrativens dimension utgörs av aggregerade ontologiska narrativ och består av överindividuella intersubjektiva berättelser, stora som små. Den begreppsliga narrativiteten är de konstruktioner som tas i anspråk av den som studerar socialitet. Metanarrativitet slutligen, är den dimension av berättande som hela samhällen är

1 *Våren 1958*, Sveriges socialdemokratiska arbetareparti, manus och regi Olle Hellbom, produktion Nordisk Tonefilm, 27 min., 1958, (KB, avdelningen för audiovisuella medier, audiovisuella samlingarna).

2 Margaret R. Somers, ”Deconstructing and Reconstructing Class Formation Theory: Narrativity, Relational Analysis and Social Theory”, i *Reworking Class* (red. John R. Hall), Ithaca/London 1997 och Margaret R. Somers & Gloria D. Gibson, ”Reclaiming the Epistemological 'Other': Narrative and the Social Construction of Identity”, i *Social Theory and the Politics of Identity* (red. Craig Calhoun), Boston 1994.

nedsänkta i, det är berättelser om framsteg och förfall, om industrialiseringen och upplysningen.

För att återgå till *Våren 1958* så präglas den metanarrativa dimensionen tydligt av framsteget. Även om det återgivna avsnittet är förhållandevis kort så framgår att den självklara ramen hanterar en rörelse framåt. Framåt, framtid, framsteg är både uttryckliga och underförstådda referenspunkter. Nuets finns explicit med som något visserligen bra men endast i den grad det hårbärgerar rörelsen framåt. Då däremot, är den utelämnade och underförstådda referenspunkten, den relief som relationen nu–framåt avtecknar sig mot.

Den mest förtätade dimensionen i det använda exemplet utgörs dock av det offentliga narrativet. Mycket tydligt framträder här produktionen av en kollektiv identitet, ett vi. Det är ett vi som har en betydligt större omfattning och utsträckning än exempelvis de tre partiföreträdarna vilka utgör de enda explicita interlokutörerna, inte heller partiets valapparat eller ens partiet eller arbetarrörelsen i stort täcker in detta vi. Det handlar snarare om ett nationellt vi, om än inom ramen för ett metanarrativ som i någon mening låter nationens folk konstrueras som arbetarrörelsens kollektiv.

Somers talar om hur det i det offentliga narrativet sker en selektiv appropriering av händelser, händelser som ett berättande kan konstrueras utifrån. Vilka är händelserna i det anförda exemplet? Jo, bland annat arbetas det på olika sätt, det satsas på vissa områden och inriktningar, och framför allt byggs det en mängd saker.³ Med Ernesto Laclaus och Chantal Mouffes terminologi låter sig den selektiva appropriering beskrivas som en artikulering. Genom denna artikulering sker en i princip tillfällig och föränderlig – men i praktiken som vi vet ofta trögrörlig – låsning eller fixering av betydelse och sammantaget bildar dessa fixeringar det som Laclau och Mouffe benämner ekvivalenslogik eller ekvivalenskedjor.⁴ Ofta spinns ekvivalenslogiken kring en särskilt privilegierad punkt, en punkt som de kallar nod.

En nod i exemplet ovan, vilket också kan utsträckas till filmen i dess helhet och i förlängningen till 1950-talets socialdemokratiska yttrandepraktik, utgörs av begreppet *byggande*. Kring detta byggande organiseras i stort sett hela diskursens ekvivalenslogik, byggandet har vid sidan av en omfattande direkt framställning hela tiden också en metaforisk närvaro genom exempelvis den näst sista satsen som lika gärna i ett ord skulle kunna utsägas ”sambäddningsbyggnad”. Ekvivalenskedjans grundläggande funktion är att skapa en logik i valet av de aktuella artikuleringarna. Att bygga skolor för barnen är att arbeta för framtiden som är en satsning på vetenskap som är en fortsatt utveckling, etc. Genom ekvivalenskedjan motiveras också hur just vissa tecken genom artikuleringen mobiliseras från ett fält av potentiella men icke-fixerade och icke-realiserade betydelser, det motiveras varför det exempelvis är just objekt som bostäder, skolor, atomverk, etc. som mobiliseras och inte andra. Ekvivalenskedjans funktion kan också jämföras med den *denarrativiserande* effekt som enligt Somers paradoxalt nog präglar den metanarrativa dimensionen.⁵

En central komponent i Laclaus och Mouffes diskurstheori är idén om diskursiv kamp och konflikt. Exemplet ovan är hämtat från den institutionaliserade politikens sammanhang och konfliktperspektivet får man i ett sådant fall så att säga på köpet. Man kan lätt föreställa sig hur alternativa och konkurrerande karakteriseringar och diagnostiseringar av samtid och

3 Jfr Jan Ekecrantz & Tom Olsson, ”Från social utopi till byggprojekt: journalistiken i omvandlingen av folkhemmet”, i *Bebyggelsehistorisk tidskrift*, nr 28, 1994. Jfr också med den begrepliga metaforen ”theories (and arguments) are buildings”, George Lakoff & Mark Johnson, *Metaphors We Live By*, Chicago/London 2003, s. 46 och passim.

4 Ernesto Laclau & Chantal Mouffe, *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics*, London 2001 (1985), s. 105–114, 127–134.

5 Somers & Gibson 1994, s. 63.

framtid skulle kunna se ut om de formulerades i valpropaganda för andra partier. I mitt följande exempel framträder inte konfliktlinjerna lika tydligt. Huvudpoängen handlar dock om att ta fasta på att och hur det föreligger skillnader mellan olika begreppsliggöranden och vad dessa skillnader innebär.

Det var i det tidigare exemplet tydligt hur narrativet var orienterat mot framtiden, och där fanns byggandet av kärnkraftverk, av ”atomverk” med som en komponent. Ytterligare en intressant detalj är att samtidigt som ”vi satsar på teknik och vetenskap” utsågs så ackompanjeras det visuellt av en blinkande lampa med radiaksymbol på och en skylt med texten ”strålningsfara”.

När kärnkraften kom till byn

Men när man zoomar in på kärnkraftverket självt, hur ser då de berättelserna ut? Ett mycket bra exempel utgör den film som Oskarshamnsverkets Kraftgrupp AB beställde om tillkomsten av det första svenska kommersiella kärnkraftverket, Oskarshamnsverket 1. Redan titeln, *När kärnkraften kom till byn*, låter oss ana en narrativ intelligibilitet och *emplotment* som skiljer sig från SAP:s valfilm.⁶ Filmen, som började spelas in redan innan kraftverksbyggnationen inleddes, utgör en nästan idealtypisk instans av det offentliga narrativets dimension. Genom filmen skapas en högst medveten narration som riktar sig både inåt (som organisatorisk självförståelse) och utåt (som information till allmänhet), den tillhandahåller ett slags orienteringsram och möjliggör ett situerande av Oskarshamnsverket i en sociokulturell kontext.

Också i *När kärnkraften kom till byn* finns den typ av appropriering av händelser som liksom i *Våren 1958* konstruerar ett narrativ orienterat mot framtiden. Berättarrösten talar exempelvis om ”konstruktionsavdelningarnas datorer med snurrande magnetband och smattrande skrivare [---] högsta precision i tillverkningen [---] det nästan otroligt rena vatten som det egna reningsverket producerar.” Men i skarp kontrast till *Våren 1958* så hanterar dessutom *När kärnkraften kom till byn* ett offentligt narrativ där relationen mellan nuet och det förflutna framträder som en central dimension. Till viss del rör det sig om en variant av det som Somers lyfter fram som ett typiskt metanarrativt tema, framsteget begreppsliggjort som en kronologisk rörelse från mörker till ljus, från armod till välstånd, ett inte ovanligt inslag i exempelvis den erlanderska retoriken.⁷

Men ianspråktagandet av det förflutnas dimension tjänar inte bara som en konkretisering eller illustration av framsteget. Det kan också som i *När kärnkraften kom till byn* fungera som ett index på det riktigt storslagna. Genom att upprätta en historisk kontinuitet, och inte använda ett perspektiv på kanske ett hundratal år som i det erlanderska framstegsnarrativet utan snarare åtskilliga tusentals år, sätts det nuvarande fenomenet i relation till och ekvivaleras med urtida och/eller forntida fenomen och omständigheter.⁸ Därigenom kan som i

6 *När kärnkraften kom till byn*, Oskarshamnsverkets Kraftgrupp AB (OKG), regi Evert Gustavsson, produktion Institutet för färgfoto Kinematografiska Anstalten, 20 min., 1971, Svenska Filminstitutets arkiv.

7 Jfr bl.a. Tage Erlander, ”Avslutning”, *Tekniken och morgondagens samhälle*, Stockholm 1956: ”Arbetarrörelsen uppstod i hög grad som en protest mot den tekniska utvecklingens sociala konsekvenser. Den främsta omedelbara uppgiften för vår rörelse blev att komma till rätta med de sociala problem – massarbetslösheten, nöden, fattigdomen – som följde i industrialismens spår.” (s. 317).

8 Visserligen är inte alls det långa perspektivet med någon nödvändighet den styrande variabeln för kontinuitet framför framsteg. Detta framgår av hur det används av Erlander om just atomenergin i ett annat sammanhang: ”Under århundraden har människan smugit omkring, rädd för kylan, mörkret, hungern och vilddjuren. Mödosamt har hon sökt hävda sig mot en bister och ofta fientlig natur. Idag står hon för första gången inför möjligheten att skaffa sig ett herravälde över naturens krafter i en tidigare oanad utsträckning.” (Tal av Tage Erlander vid det offentliga mötet ”Atomkraften – Förintelse eller välstånd?”, i Sveriges Radio, Dagens Eko 1955-02-14, Sveriges Radios arkiv).

det här fallet kärnkraftverket associeras till processer och händelser som överskrider det singulara och partikulära, det rör sig om urformer, om något allmängiltigt.

I *När kärnkraften kom till byn* artikuleras detta genom bland annat följande explicita och i sig själv enhetliga – med början, utveckling, slut – narrativ med fullbordad struktur:

Vår strävan mot allt större komfort och trygghet – skall vi säga frihet – har anor sedan människans första tid. Då ledde den till elden och hjulet. Vi lärde oss vindens tryck mot en segelyta, vapnets makt dessvärre, men också det strömmande vattnets och ångans kraft och nytta. Förbränningsmotorn och elektriciteten förde oss fram till modern tid, till – atombomben. Här hemma blev vattendragens till synes outsinliga kraft den energikälla som drev industrialiseringen framåt. Men avstånden var stora och det blev nödvändigt att dra kraftledningarna över hela landet. Städer och fabriker behagar sällan ligga granne med älvarna. Nya kraftkällor måste tillgripas för att klara den ökade efterfrågan. Oljan kan omvandlas till elenergi. Och raffinaderierna och de oljeeldade kraftverken ökar i antal kring industri och befolkningscentra. Elkraften är vår trogne tjänare. Men vi kräver allt större tjänster av den. Elbehovet ökar med hundra procent för varje tioårsperiod. Klarar vi detta? Räcker vattnet i våra älvar? Och – räcker oljan? Svaret är nej.⁹

Vilken roll har då detta historiska narrativ? Historieteoretikern Jörn Rüsen har understrukt det historiska berättandets funktion av att i tiden orientera våra vardagliga, praktiska liv. För bevarandet och upprätthållandet av mänskligt liv över tid framhäver Rüsen nödvändigheten av denna orientering och beskriver det som fyra olika sätt som detta realiserar på: affirmation, regularitet, negation, och transformation. Mot dessa begrepp svarar enligt Rüsen fyra olika typer av historiska narrativ: det traditionella, det exemplariska, det kritiska och det genetiska narrativet.¹⁰ Även om element av alla fyra narrativitetstyper finns med i varje historisk text så fungerar de på olika sätt. Det traditionella narrativet hanterar kontinuitet som permanens och ursprung, det exemplariska narrativet fokuserar det historiska som förebildligt, det kritiska narrativet lyfter fram det historiska som alternativ och det genetiska narrativet är inriktat på förändring och utveckling.

Vilka narrativ är det då som mobiliseras i de ovan citerade raderna ur *När kärnkraften kom till byn*? Även om vi, som Rüsen framhåller, kan se spår av alla fyra narrativitetstyper är det två som dominerar. Å ena sidan rör det sig om det traditionella narrativets betoning av permanens: vår strävan efter frihet då, vår strävan efter frihet nu. Å andra sidan finns det genetiska narrativet också starkt närvarande: vi lärde oss, vi fördes fram till den moderna tiden, industrialiseringen drevs framåt. Även ett kritiskt narrativ finns med, formulerat som retoriska frågor mot slutet. Här stödjer det kritiska narrativet det genetiska narrativets sista steg, en ny situation föreligger vars problem inte låter sig lösas utifrån ett tidigare mönster. Den nya situationen kräver en helt ny lösning, i det här fallet, kärnkraft.

Kulturarv, kulturmiljö och en utvidgad kulturpolitik

Jag hoppas att jag härmed har dragit upp och något sänat klargjort vissa teoretiska förutsättningar för den faktiska undersökningen där de stora dragen skall kunna gå att följa. Om vi återkommer till den inledande frågan om vad innebar det att bygga kärnkraftverk under åren strax innan och strax efter 1970, så vill jag nu framkasta några möjliga svar.

9 *När kärnkraften kom till byn*, 1971.

10 Jörn Rüsen, "Historical Narration: Foundations, Types, Reason", *History and Theory*, vol. 26, 1987:4, s. 89ff.

Efter att ha gått igenom ett antal tidskrifter¹¹, samt material som är kopplat här till i enlighet med en idé om den diskursiva praktikens dimension, så skulle jag vilja drista mig till följande: Kärnkraftverket begreppsliggörs under den undersökta perioden, med en tentativ terminologi, som (1) arkitektur, som (2) landskap och som (3) kulturmiljö.

Föga överraskande så flätas i många fall kategorierna samman med varandra, men påfallande ofta har de också en kompensatorisk karaktär, det vill säga hur frånvaron av en kategori tycks accentuera och framhäva en annan. I förlängningen tänker jag mig att dessa begreppsliggöranden under en viss given tid och under vissa givna ramar svarar mot tre olika kollektiva identitetsproducerande praktiker. Den första, kärnkraftverket som arkitektur, är här orienterad mot framtiden och den tredje, kärnkraftverket som kulturmiljö eller kulturarvsobjekt, svarar mot en föreställning om kollektiv identitet som är orienterad mot en gemensam förflutenhet. Mittenkategorin, kärnkraftverket som landskap, svarar mot en föreställning om något i det närmaste atemporal, där det sammanhållande elementet utgörs av oöverskådliga tidsspänn lagrade, som minnen, i marken.

Man kan reservera sig mot de specifika begrepp som jag använder för att denotera de tre kategorierna men tillsvidare hoppas jag att de kan fungera. Dock är det kanske fortfarande oklart med vad jag menar med exempelvis begreppsliggörandet av kärnkraftverket som kulturmiljö. Låt mig till att börja med lyfta fram den proposition om kulturmiljövården som den dåvarande regeringen la fram 1988, vilken bl.a. utmynnade i kulturminneslagen.¹² Vi kan betrakta den som den mogna formuleringen och den formella stadfästningen av det utvidgade kulturarvsbegrepp som börjar formeras genom Kulturrådet och "Kulturutredningen" (*Ny kulturpolitik*, SOU 1972:66) och 1965 års musei- och utställningssakkunnigas båda utredningar *Kulturminnesvård* (SOU 1972:45) och *Museerna* (SOU 1973:5).

I *Ny kulturpolitik*, vilken kom att utgöra det huvudsakliga underlaget för 1974 års kulturpolitiska proposition¹³, argumenterade Kulturrådet för att synen på samhällets kulturpolitiska åtaganden var tvungen att vidgas. Kulturpolitiken borde, enligt utredningen, betraktas som en del av samhällets miljöpolitiska engagemang i stort och den knöt an till frågor som rörde hela den sociala miljön, jämväl till planering och utformning av den yttre miljön vilket föreställdes inbegripa såväl fysisk planering som landskapsvård. Om det föregående avsågs utgöra en del av kulturpolitikens övergripande uppgift i stort, så hävdades i kulturutredningen på en mer detaljerad nivå också att målet för kulturpolitiken var att garantera att äldre tiders kultur tillvaratogs och levandegjordes.¹⁴

1974 publicerade Sverker Janson boken *Kulturvård och samhällsbildning*. I förordet till boken talade riksantikvarien Roland Pålsson och styresmannen för Nordiska museet Harald Hvarfner på ett klagande sätt om i vilken riktning arbetet med kulturvården föreställdes röra sig och de gjorde vidare explicita kopplingar mellan kulturpolitik, kulturarv och samhällsplanering:

Boken *Kulturvård och samhällsbildning* kommer ut vid en tidpunkt då villkoren för kulturminnesvården på ett betydelsefullt sätt påverkas av en rad händelser. Författarens val av terminologi när han inför det nyare och vidare begreppet kulturvård antyder i

11 Primärmaterialen består av *Arkitektur*, *Arkitekten/AT arkitekttidningen*, *Bygd och Natur* (Samfundet för hembygdsvård), *Byrånytt/VBB-nytt*, *Aktuellt: information i plan- och byggnadsfrågor från Statens planverk*, *OKG-intern/OKG-nytt*, *Plan* (Föreningen för samhällsplanering), *Sydskraft: tidning för anställda vid Sydsvenska Kraftaktiebolaget*, *Vi i Vattenfall: tidning för Statens vattenfallsverk* under perioden 1965–1973.

12 Lag om kulturminnen m.m., SFS 1988:950.

13 Kungl. Maj:ts proposition 1974:28 angående den statliga kulturpolitiken.

14 *Ny kulturpolitik. Nuläge och förslag*, betänkande av Kulturrådet, SOU 1972:66, Stockholm 1972, s. 168–173, 186.

vilken riktning förändringarna verkar. Statsmakterna har slagit fast att värden av kulturarvet är ett av de viktigaste målen för den fortsatta kulturpolitiken. De samhällsorgan och specialister som arbetar med värden av det fysiska kulturarvet som det återfinnes i kulturlandskap, bebyggelse och föremål ser med stora förhoppningar fram mot den reformperiod som inleds med 1974 års kulturproposition. [...] Allt det som händer sammanför den traditionella kulturminnesvärden med olika sidor av samhällsplaneringen i övrigt i en strävan att finna formerna för en human miljöpolitik. Däri är det bevarade sambandet med det förflutna en väsentlig beståndsdel. *Kulturminnesvärden* vidgas till *kulturvård* inom ramen för en allmän miljöpolitik [...].¹⁵

Senare, i kulturmiljövårdspropositionen 1988 angavs att målen för kulturmiljövården skulle vara att:¹⁶

- bevara och levandegöra kulturarvet
- syfta till kontinuitet i utvecklingen av den yttre miljön
- främja den lokala kulturella identiteten
- möta hoten mot kulturmiljön
- bidra till att öka medvetenheten om estetiska värden och historiska sammanhang

Kärnkraftverket som kulturmiljö

Hur hänger då detta ihop med byggande av kärnkraftverk? Jag skall ge ett exempel på vad jag menar. I den tidigare omnämnda filmen *När kärnkraften kom till byn* görs följande utsaga:

Av flera skäl dröjde vi här hemma med det definitiva klivet in i atomåldern. Men en bit in på sextioalet utsågs platsen för det första kommersiella kärnkraftverket, Oskarshamnsverket. [...] Fiskeläget och byn Simpevarp har anor sedan 1700-talet och trakten är mycket vacker. [...] De yttre omständigheterna stämde med de uppställda kraven och när myndigheter och markägare sagt ja kunde utsättningarna börja. Men där fanns ännu en faktor, och byggherrarna hade inte glömt den. Byn Simpevarps karaktär och bebyggelse skulle så långt möjligt bibehållas. [...] Och Simpevarps by, hur gick det med den? Jo, husen står kvar, nu i restaurerat skick *och med en pietetsfullt genomförd komplettering*. Några av byns invånare arbetar för kraftverket, till exempel med att bevara och skydda miljön.¹⁷

Raderna ovan kan ses som en artikulering av det narrativ som finns implicit i titeln, det beskriver med andra ord vad som hände när kärnkraften kom till byn, och varför. Nyckelfrasen i sammanhanget utgörs dock av ”och med en pietetsfullt genomförd komplettering”. Vad är det egentligen som har kompletterats och med vad? Enligt min mening förhåller det sig så att *det är byn Simpevarp som kulturmiljö som har kompletterats med kärnkraftverket Oskarshamnsverket 1*. Visuellt understryks detta i filmen genom att samtidigt som nyckelfrasen utsågs sker i bild hörbärgning för hand och man ser bråkande får i ett ängs- och haglandskap med gårdesgårdar med kärnkraftverket tronande i bakgrunden.

Detta kulturminnesvårdsnarrativ var inte någon ensartad företeelse utan en del i en hel begreppslig logik. 1971, samma år som filmen presenterades kunde Oskarshamnsverkets Kraftgrupps interntidning *OKG-aktuellt* berätta att Samfundet för Hembygdsvård den 7 augusti hade hållit sitt årsmöte vid kärnkraftverket. Samfundets starke man och tidigare

15 Sverker Janson, *Kulturvård och samhällsbildning*, Nordiska museets handlingar 83, Stockholm 1974, s. 8 (urspr. kurs.).

16 Regeringens proposition 1987/88:104, s. 28–29.

17 *När kärnkraften kom till byn*, 1971 (min kurs.).

ordförande John Nihlén hade enligt tidningen talat om nödvändigheten av samarbete mellan teknokrater och miljövärdare och han hade tydligen också uttryckt ”sin stora tacksamhet över att miljövärdarna på ett tidigt skede fått planera natur- och kulturvårdande uppgifter i och kring Simpevarps by.”¹⁸

Samfundet, som alltså hade varit involverade i planeringsarbetet med Oskarshamnsverket, presenterade också samma år en skrift där kulturminnesvårdsperspektivet tydligt fixerades. Skriften bar titeln *Simpevarp. By – landskap – kraftverk* och omslagsbilden visade betande får i samma landskap som i filmen och med kärnkraftverket i fonden.¹⁹ Förordet ringar delvis in relationen mellan kulturmiljö och kraftverk:

Genom ett stimulerande samarbete har det varit möjligt att bevara och hävda betydande värden av landskap och kulturminnen inom denna intressanta skärgårdsbygd. Det har än en gång visat sig att *en modern industrialanläggning kan förlänas ett djupt perspektiv genom de irrationella värdena i kulturlandskapet.*²⁰

Kulturmiljöns funktion är här alltså att ge ett djupt perspektiv åt kärnkraftverket. Men relationen präglas också av en dialektik. Även om, som man skriver, en anläggning som Oskarshamnsverket ”måste” innebära helt nya problem eftersom den innebär ett ingrepp i ett ”idylliskt kustlandskap” som ändrar bygdens och landskapets struktur, så kan i sin tur anläggningen också fungera som att den ger perspektiv åt kulturmiljön. Om *kärnkraftverket* enligt författarna är rätt utformat kan det ”innebära någonting positivt” och ”bilda ett nytt inslag i landskapet”. Kärnkraftverkets stora mått kan ”om de inte missbrukas skapa nya skönhetsvärden”.²¹ Genom det dialektiska förhållandet låter sig de två relationerna ekvivaleras och det kan formuleras i ett narrativ som både förmedlar kontinuitet och transformation:

Allt detta ligger nu i skuggan av en industri med jättelika byggnader och breda raka vägar. Det är *fortid och nutid sida vid sida*. Vi som arbetat med den gamla byn bekänner gärna att vi skänker beundran för mycket hos den nya tekniken, som har skapat ett nytt kulturlandskap som kan ge oss nya skönhetsvärden.²²

Det är utifrån denna narrativa logik som utsagor kring den konkreta utformningen, t.ex. ”[m]an har velat, både ifråga om yttre miljö och inre, vidmakthålla en viss sträv enkelhet” och ”[h]är är man angelägen om att inte föra över värden för långt mot stadens eller villastadens finprydighet”, blir följdriktiga.²³

Kärnkraftverket som kulturmiljövård låter sig överföras till samtliga andra kärnkraftverk i Sverige. I Barsebäck och Ringhals saknas dock i viss mån den självklart inramande kulturmiljön som motsvarar byn Simpevarp i Oskarshamn. Istället mobiliseras i Barsebäck det hyfsat närliggande fiskeläget Barsebäckshamn och, liksom även i Ringhals, fornlämningar i form av gravar.²⁴ Ringhals måste nog betraktas som sämst i klassen på kulturmiljö, här är det istället landskapet, liksom också i hög grad i Barsebäck, som får en framskjuten position.

18 ”Miljövärdare årsmötte i Simpevarp”, *OKG-aktuellt*, 1971:3, s. 11.

19 *Simpevarp. By – landskap – kraftverk* (John Nihlén, Erik Lundberg, Dagmar Selling, Jan Andersson m.fl.), u.o., u.å. [1971], Riksarkivet, Sveriges hembygdsförbunds arkiv, Regleringar 1966 F1:159, mapp ”Samfundet för hembygdsvärd, Simpevarps kraftverk”.

20 *Ibid.*, s. 2 (min kurs.).

21 *Ibid.*, s. 5.

22 *Ibid.*, s. 15 (min kurs.).

23 *Ibid.*, s. 13 och s. 14.

24 Jörgen Petersson, ”Gravarna berättar”, *Sydskraft: tidning för anställda vid Sydsvenska Kraftaktiebolaget* 1970:3, s. 22–23.

”Landskapet” är också det fysiska planeringsobjekt som det i samtiden så viktiga ”rörliga friluftslivet” utövas i. Två mycket korta exempel: Erik Lundberg – professor i arkitekturhistoria, namnkunnig restaureringsarkitekt och en av auktoriteterna inom Samfundet för hembygdsvård – menar om Ringhals följande:

Det landskap som bildar kraftverkets omedelbara omgivning har en storslagen men ödslig verkan. Havet behärskar landskapsbilden, som ter sig starkt påverkad av blåst och vind. Kala, istidsnötta berghällar låter ljungen vinna fäste blott i skrevor och urskålningar. [...] I kustbandet torde lämpligt vara att med all makt söka bibehålla den nuvarande ödsligt storslagna öppenheten.²⁵

Barsebäcksverkets landskapsarkitekt Per Friberg talar i samband med utformningen av Barsebäcksområdet om ”stora, enkla, monumentala sammanhang: himmel, hav, slättland och stora byggnader.”²⁶

MVG i kulturmiljö får, vid sidan av Oskarshamnsverket, Forsmarks kärnkraftverk som kan stoltsera med inget mindre än ett nationellt kanoniserat kulturarv – Forsmarks bruk. I det här sammanhanget vill jag särskilt fästa uppmärksamheten på att Forsmarks bruk efter det att det såldes av släkten af Ugglas till Forsmarks Kraftgrupp, den 18 augusti 1975 blev det första bruket i Uppland som förklarades som byggnadsminne.²⁷

Slutord

Jag summerar alltså som så att i enlighet med de mål som propositionen 1987/88:104 angav för kulturmiljövården så menar jag att begreppsliggörandet av kärnkraftverket utifrån det ovan behandlade perspektivet något tillspetsat låter sig formuleras så här:

- *Kärnkraftverket* bevarar och levandegör kulturarvet
- *Kärnkraftverket* skapar kontinuitet i utvecklingen av den yttre miljön
- *Kärnkraftverket* främjar den lokala kulturella identiteten
- *Kärnkraftverket* möter hoten mot kulturmiljön
- *Kärnkraftverket* bidrar till att öka medvetenheten om estetiska värden och historiska sammanhang

Att bygga kärnkraftverk under åren strax innan och efter 1970 var, vill jag hävda, att göra dessa saker.

25 Erik Lundberg, ”Utlåtande betr. naturvårdsfrågor vid Ringhals atomkraftverk”, 2 oktober 1967, Riksarkivet, Sveriges Hembygdsförbunds arkiv, Byggärenden, F2 vol. 119, 1968.

26 Per Friberg, ”Kraftverk Barsebäck. Landskapsplanering. Beskrivning”, november 1969, Barsebäcksverkets arkiv.

27 *Forsmarks bruk. En uppländsk herrgårdsmiljö*, (red. Sverker Janson & Bengt Janson), Stockholm 1984; ”Forsmark – 1700-talsidyll med framtid”, *Vi i Vattenfall*, 1971:4, s. 12.